

Teories sobre l'estat de benestar

Antonio Morell Blanch
Universitat de Lleida

Resum

El sorgiment de l'estat de benestar al segle passat ha sofert diverses variacions i ha estat subjecte a distintes conceptualitzacions teòriques en vinculació a formes històricament anteriors de control de la pobresa vs. treball assalariat. Aquest i d'altres temes sobre la crisi actual de l'estat de benestar són objecte d'anàlisi en aquest article.

Paraules clau: estat de benestar, pobresa, crisi de l'estat de benestar.

Abstract. *Welfare State's Theories*

The rise of nineteenth century Welfare State in connexion with historical arrangements to control poverty has undertaken several transformations and has been theoretically conceptualize in different ways. This and other topics in relation to Welfare State crisis today's are the main issues of this article.

Key words: Welfare State, poverty, Welfare State crisis.

Sumari

	Introducció	Conclusions
El sorgiment de l'estat de benestar		Bibliografia
Estat de benestar i canvi social		

Introducció

Els primers antecedents de l'estat de benestar es troben ja en la legislació social que Bismarck establí a Alemanya a final del segle passat. El fet que a Alemanya l'exercici del poder no se sustentés en l'existència d'una estructura parlamentària i que el procés d'industrialització fos diferent de l'anglès, determinà que el desenvolupament de la política social en tots dos països seguís camins divergents. A Anglaterra el procés d'industrialització respon als principis del liberalisme i de la iniciativa privada. A Alemanya, per contra, especialment durant el man-

dat de Bismarck, existirà una política de foment del desenvolupament econòmic, per la qual cosa el procés d'industrialització es realitzarà sota l'impuls de la política econòmica estatal. Això explica que l'assistència social —que determinats autors criticaran per trobar-la excessivament «paternalista»— estigui bàsicament dirigida als treballadors, no als indigents —aquells que queden fora del mercat de treball— com passa a Anglaterra, i tindrà com a objectiu principal evitar la conflictivitat laboral.

L'existència d'una doble perspectiva en el tractament dels problemes socials, es concretarà en l'aparició del que es pot considerar com dos grans corrents en política social, si bé és cert que a mesura que ens endinsem en el segle XX les seves diferències s'aniran diluint: d'una banda, el corrent «anglosaxó», que troba el seu origen en el «dret de pobres», i s'orienta bàsicament cap a l'exercici de la «caritat» envers aquelles persones que, per diferents motius, no s'incorporen al treball i, d'altra banda, el corrent «centreeuropeu»¹, el paradigma del qual és Alemanya, i que s'inclou dins un procés de millora de les condicions de vida dels treballadors a través de la legislació social i de la seguretat social.

Tots dos corrents són, de fet, sistemes alternatius d'estratificació social. El model dissenyat pel «dret de pobres anglès» —basat en l'estigmatització dels seus destinataris: ganduls, indesitjables, i en general totes aquelles persones que constitueixen una càrrega per a la societat perquè no «poden» o no «volen» resoldre les seves necessitats a través de la seva incorporació al treball— ens porta a una inevitable dualitat social. Ells no es mereixen més que el despreu dels treballadors honrats que han de mantenir-los a costa de reduir el seu nivell de consum. D'altra banda, el model de seguretat social creat per Bismarck és també «una forma de política de classes». En termes d'estratifi-

1. Aquest és el model assistencial dut a terme a Espanya durant la Segona República. La no utilització del model «anglosaxó», s'explica tant per «l'acció dels catòlics tradicionals» com per la divisió mostrada pel moviment obrer, i especialment «per l'oposició dels anarquistes a col·laborar en cap reforma social». Després de la guerra civil, la política social del règim mostra un «caràcter híbrid catolicofeixista»: «El règim, influenciat per la ideologia falangista que inicialment pretenia una subordinació total de la societat a l'Estat, es postularà com una alternativa al marxisme i al capitalisme. Una tercera via, basada en un model d'organització sindical "vertical" de l'economia que amalgamava corporativismes catolico-traditionalistes i feixistofalangistes». El 1939 es crea l'Assegurança Obligatòria per a la Vellesa i la Invalidesa, i el 1942 l'Assegurança de Malaltia, limitades totes dues a treballadors industrials amb ingressos baixos. Durant «l'etapa desenvolupista», la política social és marcada pels principis del catolicisme social. «Durant tot aquest període s'avança en la construcció d'una seguretat social de tipus corporatiu, instrumentalitzada com a mecanisme coadjuvant del procés d'acumulació de capital. L'eficàcia en els resultats econòmics del Pla d'Estabilització, com també la necessitat d'una adequació més gran de les estructures productives espanyoles a les europees, es va reflectir en una millora substancial en el sistema de protecció social. El 1963, s'establí el salari mínim interprofessional i es promulgà la Llei de Bases de la Seguretat Social, amb pretensions universalistes». Les reformes socials experimentaran un nou impuls amb la firma del tractat preferencial amb la Comunitat Econòmica Europea, per la necessitat d'adaptar progressivament la nostra realitat al context europeu (Moreno i Sarasa, 1993: 27-40).

cació social el model cercava dos resultats simultanis. «El primer consistia a consolidar les divisions entre els assalariats legislant diferents programes pels diferents grups de classe i estatus, cadascun dels quals tenia un únic i clar grup de drets i privilegis que havia estat dissenyat per subratllar la posició social més convenient per a la vida d'una persona. El segon objectiu era vincular directament la lleialtat de l'individu a la monarquia o a l'autoritat central de l'Estat. Aquest fou el mòbil de Bismarck quan va promoure un suplement directe de l'Estat pel subsidi de jubilació» (Esping-Andersen, 1993: 44).

El sorgiment de l'estat de benestar

En qualsevol cas, els antecedents de l'estat de benestar poc ens diuen sobre els motius de la seva expansió generalitzada en la gran majoria de països europeus en el període posterior a la Segona Guerra Mundial. De fet, tots els autors coincideixen a assenyalar l'existència d'una «tensió» entre les necessitats «d'acumulació» i les de «legitimació», però a partir d'aquest reconeixement inicial no existeix pas unanimitat a l'hora d'explicar com tots dos elements s'interrelacionen. Segons la perspectiva teòrica adoptada, els autors ressaltaran l'argument de la «lluita de classes» o bé el d'«exigències del propi procés d'industrialització», com a element determinant del naixement i l'expansió dels estats de benestar.

Els autors que s'inscriuen en la primera tendència enfasitzaran la lluita de la classe treballadora enfront dels interessos del capital, i consideraran l'existència de l'estat de benestar com el resultat d'una victòria dels primers sobre els segons. Tanmateix, no són pocs els autors que coincideixen a interpretar l'estat de benestar com el resultat de la industrialització, la modernització o bé, en termes marxistes, de les pròpies necessitats d'acumulació del capital: «la intervenció de l'Estat —ens diu Cabo Martín (1986: 26)— té el seu origen en les necessitats objectives del capitalisme quan l'Estat ha passat a ésser un pressupost per a l'existència social del capital, ja que aquest per poder subsistir necessita una sèrie de precondicions i requeriments que ell mateix no pot generar per trobar-se fora de la lògica capitalista i que són les que subministra l'Estat. És la funció estrategicoorganitzativa de l'Estat».

Així doncs, Wilensky (1975: 15), sens dubte un dels autors més representatius de les explicacions economicistes, fa referència a les necessitats de la industrialització per explicar el sorgiment de l'estat de benestar. Per aquest autor, l'existència de partits d'esquerra o la d'un moviment sindical organitzat tan sols serveix per explicar les diferències que a nivell nacional presenten els estats de benestar, però mai per explicar el nucli central que el caracteritza, és a dir, les polítiques de garantia de renda. En el mateix sentit, David Harris (1990: 15) destaca que l'alternança de governs de dretes i d'esquerres no ha modificat substancialment l'evolució de les despeses públiques ni la importància de les despeses socials.

Albert i Flora (Flora i Heidenheimer, 1981: 38) opten per la utilització del

concepte «modernització»² pels indiscutibles avantatges que aquest proporciona enfront del d'industrialització:

Malgrat el seu significat ambigu, «modernització» té una característica prominent que el fa interessant per a la nostra anàlisi: un émfasi en la multidimensionalitat del desenvolupament social, o la presumpció d'interrelacions casuals entre economia i creixement de la població, mobilització social i psíquica, desenvolupament polític, canvi cultural, i la transformació de l'ordre econòmic i polític internacional.

Els autors parteixen de la idea central de «ciudadania», al voltant de la qual es desenvolupen tres estructures d'organització: el mercat, que organitza l'intercanvi dels recursos econòmics; les associacions, que organitzen l'articulació, l'agregació i la representació dels interessos, i les burocràcies estatals, que organitzen la satisfacció dels interessos col·lectius. Cadascun dels subsectors anomenats guarda relació amb els drets bàsics dels ciutadans reconeguts en les societats modernes; els drets civils amb els mercats i les associacions; els drets polítics amb la burocràcia estatal, i els drets socials amb el mercat i la burocràcia estatal.

A mesura que la modernització crea situacions crítiques, l'Estat es veu en la necessitat d'intervenir mitjançant «intervencions compensatòries». El nucli central dels moderns estats de benestar els autors el situen en la redistribució de la renda, la qual es dona mitjançant quatre tipus diferents de seguretat social: accidents laborals, malaltia i invalidesa, vellesa i atur. Les transferències monetàries que tenen lloc amb la introducció d'aquests models asseguradors constitueixen el mitjà per aconseguir la redistribució de la renda (Flora i Heidenheimer, 1981: 39 i s.).

David Harris (1990: 350), per la seva banda, també parteix de la idea de «ciudadania», on troba l'element justificador de l'estat de benestar. Així doncs, per l'autor, el dret al benestar deriva de la nostra qualitat de membres d'una societat determinada; o, amb unes altres paraules, els «drets ciutadans» englobarien no solament els civils o els polítics, sinó també «un cert nombre de drets al benestar o socials i econòmics».

Harris elabora una teoria intrínsecament comunitària mitjançant la interrelació de dos corrents intel·lectuals bàsics per a la comprensió de l'estat de benestar: la idea de ciudadania basada en la solidaritat social, característica dels teòrics socialistes, i el constitucionalisme històric que vincula i limita les accions positives en el camp del benestar a la qualitat de membre de la comunitat.

2. Pel que fa al significat del concepte «modernització» cal referir-se a Carlota Solé (1976: 212). L'autora, després d'analitzar els diferents significats que històricament s'han donat al concepte, proposa la definició operativa següent: «La modernització podria definir-se com la (ràpida i massiva) aplicació de la ciència i la tecnologia basada en la força motriu de les màquines a les esferes (totalment o parcialment) de la vida social (econòmica, administrativa, educacional, defensiva, etc.) implementada o duta a terme per la intel·ligència indígena d'una societat».

Això obligaria l'Estat —considerat per Harris com un instrument de solidaritat social— no tan sols a adoptar accions paliatives dels efectes excloents del mercat, sinó també, i sobretot, a encoratjar l'esperit comunitari, ja que d'ell es deriva la solidaritat social. Evidentment, «totes les crítiques formulades al constitucionalisme racionalista (Hayek) o romàntic (Brennan o Buchanan) són aplicables aquí, en fonamentar la seva teoria en un valor (la solidaritat social) extern al propi individu, l'existència del qual fa plantejar seriosos dubtes (Cainzos, 1990: 32-33).

Però qui, sense cap mena de dubte, ha estat un dels autors amb més ressò durant els darrers anys dins la tendència estrategicoorganitzativa és James O'Connor amb la seva coneguda obra *The Fiscal Crisis of the State* i més recentment amb *Accumulation Crisis*. Per aquest autor, l'Estat procura afavorir l'acumulació del capital privat, al mateix temps que es troba en l'obligació de garantir la pau i l'harmonia social: «Les despeses estatals tenen una doble vessant de capital social i de despesa social que corresponen a les dues funcions bàsiques de l'Estat capitalista. Les despeses necessàries per una acumulació privada amb rendibilitat constitueixen el capital social; és productiu directament³. La segona categoria, les despeses socials, està formada pels projectes i els serveis necessaris per al manteniment de l'harmonia social: perquè l'Estat pugui acomplir la funció de «legitimació»⁴. Aquestes despeses no són productives ni tan sols indirectament. Segons O'Connor (1981: 26-28), la creixent socialització de les despeses de capital social en inversió social i consum social respon a les necessitats del capital; o bé, més concretament, «és simultàniament causa i efecte de l'expansió del capital monopolista».

Així doncs, la crisi fiscal sorgirà perquè el progressiu desplaçament de les despeses productives des del sector privat cap a l'Estat no ha estat acompanyat de la necessària socialització dels beneficis, de la qual cosa se'n deriva que l'increment de les despeses estatals hagi estat superior al dels ingressos: «Mentre que l'acumulació de capital social fa augmentar indirectament la producció total i els excedents de què pot disposar la societat i d'aquesta manera, en un principi, sembla assegurar l'expansió de les despeses socials, les grans empreses i els sindicats del sector monopolista s'oposen resolutivament a l'apropiació d'aquest excedent per fer-se càrrec de les despeses d'un capital social o les despeses socials noves» (O'Connor, 1981: 30).

Paral·lelament, l'autor manté que la utilització del poder estatal per a aconseguir finalitats particulars no ha fet més que agreujar la crisi fiscal: «els sindi-

3. Al mateix temps, O'Connor fa la distinció del capital social convertit en la inversió social, «els projectes i els serveis que incrementen la productivitat d'una determinada quantitat de força de treball i que, en les mateixes condicions, augmenten la taxa de beneficis», i el consum social, «els projectes i els serveis que disminueixen el cost de reproducció del treball i que en les mateixes condicions incrementen la taxa de beneficis» (1981: 26).
4. D'una manera semblant Wolfe parla de crisi de legitimació del capitalisme. Aquesta sorgirà pel fet que les demandes dels ciutadans no poden ser acceptades per l'Estat perquè són contràries als propis requeriments del procés d'acumulació. Així doncs, allò que entraria en conflicte serien les activitats estatals de legitimació enfront de les d'acumulació.

cats i els treballadors acostumen a fer demandes referides a diferents tipus de consum social, mentre que els treballadors que es troben a l'atur i els pobres (juntament amb els empresaris amb dificultats financeres) exigeixen una expansió de les despeses socials. Pràcticament, cap d'aquestes reivindicacions es troba coordinada pel mercat. La majoria són cursades a través del sistema polític i es guanyen o es perden a conseqüència d'una lluita política» (O'Connor, 1981: 30). D'aquesta manera, l'autor, si bé comparteix la concepció marxista clàssica que considera l'Estat com un instrument al servei de la classe dominant, li dóna un paper de mitjancer entre interessos oposats i considera l'estat de benestar no tan sols com el resultat de les pròpies necessitats del capital, sinó com «el contradictori resultat del compromís entre el capital i un moviment obrer poderós» (O'Connor, 1981: 30).

Enfront de les dues concepcions, la de l'estat de benestar com a resultat de les necessitats del capital, o bé com a fruit d'un compromís entre classes socials, ens trobem amb aquells autors que, com Vicente Navarro, donen suport a les seves explicacions en l'argument de la «lluita de classes». L'autor, allunyant-se d'aquells que renuncien a qualsevol tipus de reforma social, perquè només pot respondre a l'objectiu de retardar una revolució inevitable⁵, opina que l'estat de benestar en cap cas no s'ha d'interpretar com una concessió de la classe dominant en la recerca d'un consens que possibiliti la supervivència del sistema, sinó que és el resultat directe de la lluita de classes i constitueix un triomf de vital importància per a la classe treballadora; no tan sols perquè contribueix a millorar les seves condicions immediates de vida, sinó, i sobretot, perquè és un instrument que facilitarà la victòria final del socialisme. Així, per l'autor, «la classe obrera i el seu conflicte amb la classe capitalista —un conflicte que té lloc a les àrees polítiques, socials i civils de la societat, inclosos l'Estat i el procés de producció— han generat una sèrie de reformes que són acumulatives i poden determinar la transformació i, fins i tot, la substitució del sistema capitalista per un sistema socialista» (Navarro, 1991: 35).

Vicente Navarro, oposant-se a les tesis de Wilensky o Harris entre d'altres, considera que l'estreta relació existent entre el sorgiment dels partits laboristes, els sindicats i la creació de la seguretat social, confirma la tesi que no és sinó la lluita obrera la responsable de les reformes que desembocaren en la creació de l'estat de benestar. Tanmateix, el punt d'inflexió el troba l'autor en els programes de cobertura universal. I és que l'estratègia de la classe dominant no havia estat cap més que la d'intentar dividir els treballadors, ja fos atorgant «beneficis segons estatus i tipus de feina», com passava a l'Alemanya de Bismarck, o bé confiant en el mercat «per a la provisió de diferents tipus d'assegurances de salut amb cobertura social diversa dependent del lloc de treball» i amb «un

5. L'autor s'allunya en aquest punt de les tesis defensades per Lenin: «una reforma és una concessió feta per les classes governants amb la finalitat de debilitar o amagar la lluita revolucionària, trencar les forces i l'energia de les classes revolucionàries i confondre la seva consciència»; alhora que ens recorda com el propi Marx, en el *Manifest comunista*, reclama la necessitat de reformes immediates.

ferm compromís per part de l'Estat (altament influenciat per la classe capitalista) d'utilitzar la determinació dels mitjans de subsistència per diferenciar els "mereixedors" dels "no mereixedors" dels beneficis socials» (1991: 36 i s.). Segons l'autor, la universalitat de l'assistència, o el que és el mateix, la desmercantilització d'aquesta, enfortí la classe treballadora en la seva lluita contra la classe capitalista, amb la qual cosa contribuï a la formació de la classe dels treballadors.

Un segon argument en el que l'autor dóna suport a la seva tesi, i l'enfronta directament amb les teories mantingudes pels hereus de l'escola de Frankfurt, és que l'estat de benestar es va desenvolupar en aquells països que tenien una classe obrera forta. On la classe obrera era dèbil, el seu desenvolupament fou lent i els programes d'assistència, limitats, de manera que més que enfortir debilitaren i dividiren la classe treballadora. Per ell, el propi establiment del *New Deal* confirma aquest aspecte: «[...] la força principal que impulsà l'establiment del *New Deal* fou la classe treballadora. Tanmateix, aquesta classe no fou suficientment forta per establir l'estat de benestar segons els seus propis termes. La classe capitalista deixà la seva empremta. Però és erroni considerar que l'establiment del *New Deal* fou el resultat de l'acció d'una classe capitalista il·luminada que creà l'estat de benestar per legitimar el capitalisme, o bé, com afirma James O'Connor, que el *New Deal* salvà el capitalisme». Aquesta darrera afirmació, que rebut la idea majoritàriament acceptada pels estudiosos marxistes de l'estat de benestar, no pot ser acceptada, segons Vicente Navarro, per dues raons: en primer lloc perquè «no hi ha cap evidència històrica que els Estats Units estiguessin en una situació prerevolucionària en aquella època»; i, a més, perquè «les reformes no suposen cap mena d'impediment perquè es produïxin les situacions revolucionàries (Navarro, 1991: 38-39).

Segons Ian Gough (1982: 138-142): «el grau del conflicte de classes, i especialment la força i la lluita de la classe treballadora», també és un factor determinant per a explicar el desenvolupament de l'estat de benestar, però no l'únic. Així, a diferència de Vicente Navarro afirma: «el conflicte entre classes no és suficient per a explicar els orígens i el desenvolupament de l'estat de benestar [...] existeixen nombrosos exemples disponibles on les polítiques socials han estat introduïdes per l'Estat amb la intenció de preservar les relacions capitalistes, per exemple, contra els interessos de la classe treballadora. O bé, on les mesures originalment són el resultat de la lluita de classes, s'adapten per ser útils a les necessitats del capital. Hi ha nombrosos exemples on els representants directes de la classe capitalista s'adonen de la necessitat de la intervenció de l'Estat i que dugui a terme funcions de "reproducció". Per exemple, les reformes del rei Eduardo, com la llei de menjadors escolars de 1906, foren, en bona part, el resultat d'una creixent ideologia social imperialista entre sectors de la classe dominant».

L'autor, des d'una perspectiva marxista, se situa de fet en una posició intermèdia entre els dos pols oposats de l'interpretació de l'estat de benestar. «Alguns escriptors —dirà— veuen l'estat de benestar com una resposta funcional a les necessitats del capital (ja es tracti de les necessitats econòmiques o de les neces-

sitats polítiques de controlar una rebel·lió potencial i de les amenaces a l'estabilitat); d'altres veuen l'estat de benestar com el resultat absolut de la lluita de la classe treballadora, com a concessions arrabassades a un Estat poc donat a concedir-les. La majoria [...] posen l'èmfasi en els dos aspectes de l'estat de benestar, però deixen oberta la manera com es relaciona l'un amb l'altre» (Gough, 1982: 129-130).

Per donar resposta a aquest interrogant, l'autor considera de vital importància analitzar l'estructura estatal i els orígens del desenvolupament capitalista: «[...] la recent història dels diferents països ajuda a explicar les formes de l'estructura estatal i, d'aquí, les intervencions en el camp del benestar. La llarga experiència del Regne Unit d'hegemonia mundial, va tenir com a conseqüència l'esdeveniment d'un Estat amb una forma extrema de *laissez-faire* al segle XIX. Durant mig segle, des de 1850, el paper del govern en els afers interns fou mínim. Tanmateix, la posició hegemònica de les classes capitalistes i terratinents va garantir que es conservés una direcció política que estava alerta i que era conscient de la seva classe, i que sorgís i es desenvolupés un funcionariat estatal poderós durant aquest període. Per contra, a Alemanya l'Estat va introduir el capitalisme "des de dalt", a causa de la feblesa de la burgesia nacional. Per tant, quan l'Estat es va enfrontar amb el creixement dels sindicats i de l'SPD marxista la dècada de 1870, es trobava en una posició des d'on podia utilitzar els recursos estatals per contrarestar l'amenaça d'aquesta nova classe [...] El tardà desenvolupament d'una classe capitalista i el primerenc desenvolupament del proletariat es van fusionar durant el període de l'Estat absolutista centralitzat i van donar lloc al modern estat de benestar d'una forma capdavantera»⁶ (Gough, 1982: 141-142).

De fet, tots dos factors, l'estructura estatal i la lluita de la classe treballadora, poden interrelacionar-se de formes diferents, i caldrà fer l'èmfasi en l'un o en l'altre segons el cas concret que es tracti d'analitzar. Però l'important és que, segons Gough, la legislació social ha comptat en nombroses ocasions amb el suport de grups amb interessos diferents. Lògicament, les raons en les quals consistia aquest suport també eren diferents. El capital i el treball —ens dirà l'autor— «pressionen l'Estat perquè intervingui de forma extensa en el camp del benestar [...] hi ha una confluència d'interessos que tendeixen a desenvolupar l'estat de benestar» (Gough, I. 1982: 141).

Cal assenyalar que l'autor no parla en cap moment, a diferència de les teories evolucionistes, de l'existència d'una «harmonia d'interessos» a la societat; ja que el conflicte segueix latent. Allò que sí que existeix és, per raons ben diferents, però que beneficien tots dos —capital i treball—, una «coincidència d'interessos»: «es tracta de l'amenaça d'un poderós moviment de la classe treballadora que obliga la classe dirigent a pensar més coherentment i estratègicament i a reestructurar l'aparell amb aquesta finalitat. Els països que han

6. L'autor, tanmateix, reconeix l'existència «d'aparents irregularitats» en països com Austràlia, que a manca d'un Estat feudal «fou testimoni del desenvolupament primerenc d'una política de classe i de polítiques de benestar» (Gough, 1982: 141-142).

experimentat forts i centralitzats desafiaments cap al poder de la classe capitalista són els que han desenvolupat un aparell estatal unificat per oposar-s'hi» (Gough, 1982: 143).

És a partir de la Segona Guerra Mundial quan la «coincidència d'interessos» es mostrarà de forma més nítida, per una sèrie de raons que l'autor exposa a partir de les aportacions realitzades per Panitch (1977: 76):

1. La necessària col·laboració dels sindicats durant el període bèl·lic s'obtingué amb la promesa que continuarien tenint un important paper en l'elaboració de decisions polítiques un cop acabada la guerra.
2. La plena ocupació i la planificació econòmica del període bèl·lic havia dut a la creença que era possible aconseguir fites més elevades de benestar per a la classe treballadora.
3. Existia, a més, la preocupació per la simpatia que el sistema soviètic podia despertar entre els membres de la classe obrera.
4. Finalment, s'ha de tenir en compte l'èxit dels partits socialdemòcrates durant el període de postguerra.

De qualsevol manera, i encara que atorgant un paper determinant a la classe treballadora en la gestació de les polítiques de benestar que sens dubte han representat una considerable millora en les seves condicions de vida, no queda clar com aquestes han afectat la seva unitat i la seva consciència de classe. Com hem pogut veure Vicente Navarro afirma que el resultat d'aquestes no ha estat la feblesa, sinó l'enfortiment de la classe obrera. Però els seus arguments resulten difícilment creïbles quan es tracta d'explicar el suport popular, o almenys la manca d'oposició, a determinades polítiques conservadores que han estat aplicant-se durant els darrers anys. Fenomen també difícilment explicable des del principi de «coincidència d'interessos»: si l'estat de benestar rebé el suport dels treballadors perquè els resultava beneficiós pels seus interessos, per què haurien de defensar ara un canvi d'orientació política? Però, a més, el mateix argument podria utilitzar-se pel que fa als interessos del capital.

Sense cap mena de dubte, dues són les línies d'anàlisi que han de respondre la nostra pregunta. D'una banda les transformacions que l'estat de benestar, caracteritzat, no ho oblidem, per un creixement econòmic sostingut, ha tingut en l'estructura de classes, especialment amb el desenvolupament de les classes mitjanes. I, d'altra banda, la manera com l'Estat s'ha vist afectat per les transformacions esdevingudes a nivell productiu. Ja que si considerem l'Estat superestructura, aquest necessàriament canviarà per adaptar-se als nous requeriments del sistema productiu.

Estat de benestar i canvi social

Pel que fa al primer dels nostres interrogants, les transformacions experimentades per l'estructura de classes amb el sorgiment de les noves classes mitjanes, no podem deixar de preguntar-nos en quina mesura aquest fet resulta compatible amb la teoria marxista de les classes, ja que no podem oblidar que la

idea del reduccionisme de l'estructura de classes, juntament amb la desaparició de les classes mitjanes i la progressiva pauperització de l'obrero, es troba recollida en la teoria marxista de les classes socials (Tezanos, 1988: 322 i s). Així, Marx i Engels (1981: 23-24) afirmen en *El Manifest comunista*: «[...] la nostra època, l'època de la burgesia, es caracteritza per haver simplificat aquests antagonismes de classe. Actualment tota la societat té tendència a separar-se, cada vegada més obertament, en dos grans camps enemics, en dues grans classes antagoniques: la burgesia i el proletariat».

Ara bé, no podem oblidar que Marx deixà inacabat el capítol 52 del llibre tercer d'*El capital*, destinat a l'anàlisi de l'estructura de classes dins la societat capitalista, per tant, no ens sorprendrà que els marxistes ortodoxos es vegin obligats a recórrer a la clàssica definició de classe social realitzada per Lenin (1977: 11-12): «grups d'homes que es diferencien entre si pel lloc que ocupen en un sistema de producció social històricament donat, per les relacions en què es troben davant dels mitjans de producció (relacions que majoritàriament es refrenen i es formalitzen en lleis), pel paper que desenvolupen en l'organització social del treball i, en conseqüència, per la forma de rebre aquella part de la riquesa social de la qual disposen. Les classes són grups d'homes, un dels quals pot atribuir-se el treball de l'altre per ocupar llocs diferents en un règim determinat de l'economia social».

Tal com afirma Tezanos (1988: 325-326), la teoria marxista de les classes no pot ésser entesa al marge de la lògica general de la seva obra: «Des d'una perspectiva històrica retrospectiva, sembla clar que la visió de Marx sobre la classe obrera estava pensada, més aviat, tant en funció del paper històric que "havia" d'acomplir (a partir de les coordenades dialèctiques hegelianes), com per la mateixa necessitat —a partir d'aquestes— de descobrir allò que podríem qualificar com l'espai social de l'antítesi, mitjançant la qual s'arriba a la síntesi final. I això determinava "per força" l'adopció —metodològica— d'un esquema dual de classes pures, plenes d'ambigüitats i de contradiccions. Per això, ja al primer Marx trobem clarament com l'anàlisi social concreta apareix força tenyida d'un finalisme confessat».

És per aquest motiu que un nombrós sector d'autors marxistes no atorguen substantivitat a les classes mitjanes; entenen que els sectors mitjans no són sinó la reraguarda benestant de la classe alta o bé de la baixa (Tezanos, 1988: 406). Així, Daniel Lacalle (1976: 132 i s.), per exemple, manté que de les dues alternatives que en principi tenen els «treballadors científics i tècnics d'agruparse col·lectivament per tal d'actuar enfront dels problemes derivats de la seva situació», tan sols resulta viable la de «partir de la condició de capa dins la generalitat de la classe obrera, i actuar com a tal juntament amb tots els altres». L'altra alternativa, «de tarannà netament corporativista i tecnocràtic» consistiria a «remarcar les diferenciacions dins la totalitat dels treballadors i de la pròpia capa, de manera que els grups superiors d'aquesta darrera puguin —com si es tractés d'una nova aristocràcia obrera— adquirir unes posicions de privilegi aprofitant les pressions dels capitalistes amb tendència a dividir i a debilitar la classe obrera com a conjunt». Tanmateix, segons l'autor, les possibilitats d'a-

questa alternativa a llarg termini són nul·les per la pròpia lògica del procés de massificació: «El creixement numèric, més accelerat en augmentar els nivells de qualificació i preparació, és a dir, precisament els estrats superiors, porten aquesta minoria a ésser cada cop més minoria, a esdevenir pràcticament en inoperant».

D'altra banda, però, no són pocs els autors que, superant els principis marxistes ortodoxos, contribuïran significativament al desenvolupament de la teoria de les classes mitjanes durant el període de postguerra, mostrant la contradicció que existeix en amplis sectors de la classe mitjana que, tot i ésser majoritàriament assalariats, adopten una ideologia de caràcter liberal. Segons C.W. Mills (1957), la creixent burocratització (deguda als canvis tecnològics, el creixement industrial i l'increment de les activitats governamentals), juntament amb la mecanització i la consegüent desqualificació dels obrers, comporta una experiència cada cop més negativa del treball. I conclou afirmant que és l'ocupació, i no tant la propietat, el factor determinant de l'estratificació de classes a les societats contemporànies. Poulantzas (1972), per la seva banda, també parteix d'una definició restrictiva. Per ell, tan sols formen part del proletariat aquells treballadors manuals que en la seva activitat generen plusvàlua. La resta, supervisors, executius, treballadors intel·lectuals, etc., són membres de la classe burgesa tradicional, o bé, d'una «nova petita burgesia».

Contràriament, per E.O. Wright (1983: 91), el concepte de proletariat no ha d'ésser necessàriament restrictiu, en la mesura que el criteri emprat siguin els «interessos de classe fonamentals» —obtenir el poder estatal i l'hegemonia ideològica—. Així, per l'autor, formen part del proletariat aquells treballadors que: «a) ocupen una posició de classe obrera dins les relacions socials de producció, és a dir, els treballadors assalariats exclosos del control sobre el capital monetari, el capital físic i la força de treball; o b) estan directament lligats a la classe obrera per la seva trajectòria familiar immediata o per la trajectòria de classe; o c) ocupen una posició de classe obrera dins els aparells polítics i ideològics, és a dir, una posició exclosa tant de la presa de decisions i de dur-les a terme com de la creació i la difusió d'ideologia».

Finalment, Dahrendorf (1979), considera el conflicte de classes com l'element dinamitzador de la societat; però si bé accepta, ampliant l'aportació de Marx, el principi de dicotomia d'interessos entre grups socials, no els considera irreconciliables pel fet que existeix una institucionalització del conflicte, amb la qual cosa defuig la ruptura violenta que Marx va predir. De fet, segons Dahrendorf, el factor determinant no és la possessió dels mitjans de producció, sinó el control dels mateixos i la possessió de situacions de dominació, i els mitjans de producció són un dels factors de dominació. Des d'aquesta perspectiva, les classes socials seran definides per les situacions de dominació que es produeixen en la societat.

Pel que fa al segon dels interrogants plantejats, els canvis en el sistema productiu, no són pocs els autors que han reflexionat sobre les relacions existents entre el procés de producció i el tipus d'Estat. Cal destacar, entre ells, els membres de l'anomenada «Escola de la Regulació», i el seu representant principal,

M. A. Aglieta, amb la seva coneguda obra *A Theory of Capitalist Regulation*. La tesi mantinguda des d'aquest corrent podem sintetitzar-la afirmant que «el consum massiu i el creixement de l'estat de benestar sorgeixen quan la classe capitalista pren consciència que la producció massiva requereix consum massiu». Així, «a principi de segle, la classe capitalista, a través de [...] Henry Ford, va comprendre que la producció massiva a gran escala no podia subsistir sense un consum massiu uniforme. Ford va demostrar una gran visió de futur en comprendre que el benestar de la classe treballadora era una condició necessària per al benestar de la classe capitalista» (Navarro, 1991: 33).

Efectivament, l'organització del treball s'ha estat efectuant tradicionalment mitjançant el model taylorista-fordista (Prieto, 1992: 79-80). Amb tot, seria erroni considerar les teories tayloristes com quelcom estàtic i tancat, ja que han experimentat un procés de transformació i adaptació als requeriments de la innovació tecnològica; no hem d'oblidar que la divisió social del treball no és independent ni pot ser entesa si no és en funció de la divisió tècnica del treball.

Boyer, per la seva banda, també sosté que el taylorisme continuarà essent el sistema predominant en el període posterior a la Segona Guerra Mundial, adaptant-lo als requeriments del nou context socioeconòmic, que comportarà dos canvis de vital importància (Boyer, 1986: 32): Una transformació en les normes de consum gràcies al procés de salari nominal seguint el ritme dels augments de productivitat previstos, i una sèrie de transformacions referides a les normes de competència, a la intervenció de l'Estat, als diners i al sistema de relacions internacionals.

Per l'autor, «el pas del taylorisme al fordisme, d'una regulació competitiva a una altra de més administrada del salari, no designaria un epifenomen, sinó un canvi radical en el funcionament mateix dels "mercats de treball" i, sobretot, en el seu paper en el nivell de la determinació de l'activitat econòmica i en el procés de creixement. Així es pot explicar de manera molt "condensada" alguns dels factors que permeten el pas de l'estancament i dels cercles viciosos dels anys trenta al creixement i al crecle viciós dels anys setanta [...]. Efectivament, és el compromís dels patronsassalariats de la postguerra (l'acceptació de la modernització a canvi de la seguretat que els treballadors es beneficiaran, en el seu nivell de vida, dels augments de productivitat corresponents) allò que empeny l'enfortiment progressiu de la relació salarial fordista i la decadència de la lògica competitiva que feia dels ajusts "per sota" (fallides, acomiadaments, guerra de preus) el mitjà preponderant de regulació. A més, és aquesta base la que permet a les polítiques keynesianes de gestió de demanda global trobar una eficàcia més gran i aconseguir l'èxit conegut per tots a mitjans dels anys seixanta» (Boyer, 1986: 32 i s).

El problema es planteja, i aquest és un dels elements explicatius de la crisi de l'estat de benestar, quan el llarg cicle de creixement econòmic que caracteritza les economies europees des de la fi de la Segona Guerra Mundial finalitza. La crisi econòmica, que comporta una crisi del sistema burocràctic-taylorista per la seva elevada rigidesa, és bàsicament una crisi de mercats. Sabel, Regini o Piore, per exemple, són autors que atorguen prioritat a l'element «mercado». Segons

ens diuen, assistim a la finalització dels mercats massius de productes estàndard per la incapacitat d'absorbir una producció que es basava en la idea de reducció de costos mitjançant una producció massiva del producte. A més, no resulta descabellat pensar que la producció massiva d'aquells productes que segueix demanant el mercat es desplacin cap a aquells països que compten amb més avantatges competitius.

Ara bé, no hi ha dubte que les transformacions experimentades pel procés productiu tenen repercussions per al conjunt del sistema social que afecten de forma directa el propi funcionament i estabilitat de l'estat de benestar. Així, quan s'afirma que la rigidesa que comporta el sistema taylorista-fordista resulta contraproduent per un mercat que requereix cada cop més productes diferenciats i d'alta qualitat, i s'opta, en conseqüència, per sistemes de producció flexibles, no es pot oblidar que era aquesta rigidesa la base del principi de seguretat en el treball. En trencar-se l'existència d'un mercat en contínua expansió, capaç d'absorbir tota la producció, aquesta s'ha de flexibilitzar per tal d'adaptar-se als requeriments d'un mercat inestable, la qual cosa inevitablement implica una transformació de les condicions que regulen els processos d'entrada i, especialment, de sortida del mercat de treball. Així, aquells programes de garantia de renda creats en el marc de l'estat de benestar que es basaven en el principi de l'excepcionalitat de l'exclusió del mercat de treball un cop s'hi havia accedit —ja que fins i tot legalment estava regulat així—, i per tant considerava que la protecció dels afectats per aquesta situació d'exclusió era perfectament assumible per l'Estat —precisament per la seva excepcionalitat— entren en crisi.

La implementació de sistemes de producció flexible comporta a més la inevitable dualització del mercat de treball, i el trencament de la hipotètica unitat d'interessos de la classe treballadora. D'aquesta manera, «[...] la crisi no només suposa el desequilibri entre capital i treball, sinó que addicionalment també es crea dins la classe treballadora una separació entre guanyadors i perdedors» (Offe, 1992: 141). El problema, per Offe, rau en el fet que el «treball», en la nostra societat, ja no té el paper de vincle subjectiu fonamental. La «cada cop major manca d'homogeneïtat fa que es torni qüestionable que el treball dependent com a tal pugui [...] continuar tenint una significació precisa i diferent pels treballadors, per la percepció dels seus interessos socials, per la seva consciència» (Offe, 1992: 28). En el mateix sentit, Mingione (1994: 512), considera que en les «societats fragmentades» «[...] la interacció política basada exclusivament en la classe va decreixent i que la lluita pel poder s'està fent més complexa», i Touraine, després d'analitzar les conseqüències de les transformacions del procés productiu en l'acció sindical, destaca la necessitat de donar pas a d'altres moviments socials més representatius dels nous conflictes de la societat postindustrial, que poca cosa té a veure amb el conflicte tradicional entre el capital i el treball (Touraine, Wieviorka, i Dubet, 1984: 387).

A més, segons Offe (1992: 36) assistim a un «descentrament de l'esfera del treball». Per l'autor, són dos els mecanismes que poden elevar el treball a

la categoria d'element central de «l'organització de l'existència personal»: o bé regular el treball com un «imperatiu», és a dir, com una condició indispensable per a la supervivència —fet que contradíu clarament els principis rector de l'estat de benestar perquè aquest garanteix la supervivència al marge del mercat de treball (Esping-Andersen, 1993)—, o bé regular-lo com un deure, amb la qual cosa el treball es convertiria, primer de tot, en l'element moralitzador de la societat, en «l'eix d'una vida recta». Evidentment, aquesta és una idea difícil d'acceptar a la nostra societat, tant per motius culturals com per la desprofessionalització del sistema taylorista-fordista de producció. No es pot oblidar, a més, la hipòtesi que l'atur pot arribar a convertir-se —potser ja ho ha fet— en una experiència «normal» i no traumàtica⁷. Naturalment, això només és possible en la mesura que existeixin organitzacions no mercantils que garanteixin la supervivència de les persones al marge dels mecanismes de mercat. I és que si bé Offe rebutja la idea de l'estat de benestar com un simple proveïdor de serveis socials, reconeix que el seu propòsit és regular les esferes de socialització i de producció, amb la qual cosa esdevé l'element regulador del sistema en la seva globalitat; i ningú no desconeix que aquesta tasca implica la transferència de recursos cap a aquells grups de població que es troben sistemàticament desfavorits en l'intercanvi mercantil (Offe, 1990).

Conclusions

El que hem de plantejar-nos és fins a quin punt la progressiva fragmentació de la societat, fruit de les transformacions experimentades en l'estructura de classes, però molt especialment amb l'aplicació de nous models «flexibles» d'organització del treball, que a diferència del model taylorista-fordista no es caracteritzen per una gestió col·lectivitzada de la força de treball, sinó que, ben al contrari, donen lloc a relacions de caire molt més individualitzats, pot comportar una crisi del consens existent entorn dels valors que havien caracteritzat l'expansió de l'estat de benestar.

Certament, l'heterogeneïtat en les condicions de treball suposa la diferenciació d'interessos i, per tant, la desaparició d'una consciència comuna. I el que això implica és un ressorgiment dels elements individuals com a factors explicatius de les situacions personals. Desapareguda la consciència de grup, d'aquells que comparteixen les mateixes condicions d'existència, el fracàs no pot ésser entès més que com a fracàs individual, i per tant susceptible d'estigmatització per part de la societat. Aquesta és, de fet, la idea que s'amaga rere les crítiques neoconservadores que autors com Friedman (1983), Gilder (1984) o Glazer (1992), entre d'altres, realitzen a l'estat de benestar. L'argument no requereix la negació de causes estructurals de pobresa, sinó simplement l'acord tàcit que aques-

7. Tot i així, Offe reclama la necessitat de reduir el temps mitjà de treball per tal d'evitar «el sorgiment d'amplis estrats de població "marginats" en relació amb l'esfera econòmica» (1992: 40).

tes existeixen, tant pel que fa a l'èxit com pel que fa al fracàs, la qual cosa implica que trobar-se en l'una o en l'altra banda només depèn de les pròpies habilitats i/o capacitats personals. Des d'aquesta perspectiva l'èxit és lloable, mentre que el fracàs és denigrable.

Bibliografia

- BOYER, R. (1986). *La flexibilidad del trabajo en Europa*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Seguridad Social.
- CABO MARTÍN, C. (1986). *La crisis del Estado Social*. Barcelona: PPU.
- CAINZOS, J.F. (1990). «Estado de bienestar y ciudadanía: los fundamentos comunitarios de la solidaridad en la obra de Harris». A: Harris, D. *La justificación del Estado del Bienestar*. Madrid: Instituto de Estudios Fiscales.
- DAHRENDORF, R. (1979). *Las clases sociales y su conflicto en la sociedad industrial*. Madrid: Rialp.
- ESPING-ANDERSEN, G. (1993). *Los tres mundos del Estado del Bienestar*. València: Edicions Alfons el Magnànim.
- FLORA, P.; HEIDENHEIMER, J. (1981). *Modernization, Democratization and the development of Welfare States in Western Europe and America*. Londres: Transaction Books.
- FRIEDMAN, M.; FRIEDMAN, R. (1983). *Libertad de elegir*. Barcelona: Orbis.
- GILDER, G. (1984). *Riqueza y pobreza*. Madrid: Instituto de Estudios Económicos.
- GLAZER, N. (1992). *Los límites de la política social*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Seguridad Social.
- GOUGH, I. (1982). *Economía política del Estado del Bienestar*. Madrid: Blume.
- HARRIS, D. (1990). *La justificación del Estado del Bienestar*. Madrid: Instituto de Estudios Fiscales.
- LACALLE, D. (1976). *Técnicos, científicos y clases sociales*. Madrid: Guadarrama.
- LENIN, V.I. (1977). «Una gran iniciativa». A: *Obras Escogidas*, tom X. Moscú: Progreso.
- MARX, K.; ENGELS, F. (1981). *El Manifiesto Comunista*. Madrid: Ayuso.
- MILLS, C.W. (1957). *Las clases medias en Norteamérica*. Madrid: Aguilar.
- MINGIONE, E. (1994). *Las sociedades fragmentadas*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Seguridad Social.
- MORENO, L.; SARASA, S. (1993). «Génesis y desarrollo del Estado del Bienestar en España». *Revista Internacional de Sociología*, núm. 6.
- O'CONNOR, J. (1981). *La crisis fiscal del Estado*. Barcelona: Península.
- (1984). *Accumulation crisis*. Oxford: Basil Blackwell.
- OFFE, C. (1990). *Contradicciones en el Estado del Bienestar*. Madrid: Alianza Universidad.
- (1992). *La sociedad del trabajo. Problemas estructurales y perspectivas de futuro*. Madrid: Alianza Universidad.
- PANITCH, L. (1977). *Comparative Political Studies*, vol. 10, núm. 1.
- POULANTZAS, N. (1972). *Poder político y clases sociales en el Estado capitalista*. Madrid: Siglo XXI.
- PRIETO, C. (1992). «Cambios en la gestión de mano de obra: interpretaciones y crítica». *Sociología del Trabajo*, núm. 16.
- SOLÉ, C. (1995). *Discriminación racial en el mercado de trabajo*. Madrid: Consejo Económico y Social.
- TEZANOS, J.F. (1988). «Principales teorías sobre la estratificación social». A: Del Campo, S. (ed.). *Tratado de sociología*, vol. I. Madrid: Taurus.

- TOURAINÉ, A.; WIEVIORKA, M. i DUBET, F. (1984). *Le mouvement ouvrier*. París: Fayard.
- WILENSKY, H.L. (1975). *The Welfare State and Equality*. California: University of California Press.
- WRIGHT, E.O. (1983). *Clase, crisis y Estado*. Madrid: Siglo XXI.